

ναντι τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας, χοράσσων ὁδὸν ἀντίθετον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ὡσαύτως ἐμμέσως (καὶ δὴ ἐν πολλοῖς ὡσαύτως ἀσυνειδήτως) ἠκολούθησαν οἱ φυσιοκράται. Οὗτοι κατηγορήθησαν— καὶ δὴ ὀρθῶς— ὑπὸ τοῦ *Marx* ἐπὶ νατουραλιστικῶ «φρετιχισμῶ» καὶ ἠλέγχθησαν ὑπ' αὐτοῦ, διότι ἐπίστευον, ὅτι «τὸ ἔγγειον εἰσόδημα φύεται ἐκ τῆς γῆς καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς κοινωνίας (Kapital I, σ. 49. Misère, σ. 206). Αἱ ἀντιθέσεις ὅμως αὐταὶ μεταξὺ τῶν φυσιοκρατῶν π. χ. καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἱστορικῆς οἰκονομικῆς σχολῆς (ἀντιθέσεις σοβαρώταται, εἰς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ βαθυτέραν ἐκτίμησιν τῶν ὁποίων δὲν ἔχει ἀκόμη πλήρως προβῆ ἡ ἱστορία τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης) ἐγεννήθησαν κατ' οὐσίαν ἐξ ἀφορμῆς τοῦ θεμελιώδους προβλήματος περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος ἐν τῇ οἰκονομικῇ ζωῇ. Τὸ πρόβλημα τοῦτο — καὶ ὅπου ἀκόμη δὲν διευπλώθη ρητῶς καὶ δὲν ἐπέδρασε συνειδητῶς— ἀπετέλεσε κατ' ἀνάγκην τὸ βαθύτερον κίνητρον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὤρμήθησαν ἄλλοτε αἱ περὶ τὴν οἰκονομίαν στραφεῖσαι ἔρευναι. Σήμερον μάλιστα— ὅποτε ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη ἐμφανίζεται ἐν πολλοῖς ἀπομακρυνομένη τῆς θεωρητικῆς παραδόσεως, ἣν ἐκληροδότησαν εἰς ἡμᾶς οἱ ἰδρυταὶ καὶ πρῶτοι μεγάλοι αὐτῆς φορεῖς— πρέπει τὸ ἀνωτέρω πρόβλημα νὰ ἀποτελέσῃ τὴν συστηματικὴν πλέον βάσιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας δέον νὰ ὀρμᾶται ἡ οἰκονομικὴ σκέψις. Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ διατήρησις τῆς ἐν πολλοῖς κλονιζομένης θεωρητικῆς ἀκεραιότητος τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης.

6.— Ἐρωτᾶται ὅμως ἤδη: Ποία εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ προβλήματος περὶ τῆς σχέσεως ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος ἐν τῇ οἰκονομικῇ ζωῇ; Ἡ ἔννοια τοῦ προβλήματος τούτου εἶναι διττή. Τὸ πρόβλημα ἔχει ἀφ' ἑνὸς μὲν «γνωσιολογικόν», ἀφ' ἑτέρου δὲ «πραγματικόν» χαρακτῆρα. Ὡς πρόβλημα «γνωσιολογικόν» δέον τοῦτο νὰ τεθῇ ὡς ἑξῆς: ἡ οἰκονομία διέπεται ὑπὸ ἐλευθερίας ἢ ὑπὸ φυσικῆς ἀναγκαιότητος; Ἀποτελεῖ αὕτη ἀντικείμενον ἱστορικῆς ἢ φυσικοεπιστημονικῆς γνώσεως; Ὡς πρόβλημα «πραγματικόν» ἐμφανίζεται τοῦτο ὑπὸ εἰδικωτέραν μορφήν καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ τεθῇ ὡς ἑξῆς: ἡ οἰκονομία ὡς ἔννοια οὐχὶ γενικὴ, ἀλλ' εἰδικῶς ἀνταποκρινομένη πρὸς ὠρισμένην περίοδον τῆς ἱστορίας, (ὡς εἴπωμεν π. χ.

ἡ κεφαλαιοκρατικὴ οἰκονομία) διέπεται ἄρα γε ὑπὸ ἐλευθερίας, δηλαδὴ ἀναρχεῖται, ἢ τελεῖ ὑφ' ὠρισμένας μορφὰς ὀργανώσεως: Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν αἱ ἔννοιαι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ὀργανώσεως ἢ τῆς ἀναγκαιότητος ἐμφανίζονται ὑπὸ μορφήν στενωτέραν καὶ δὲν σημαίνουν ὅτι ἐσήμαινον ἀνωτέρω, δηλαδὴ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος. Ἡ ἐλευθερία σημαίνει ἐνταῦθα ἀπλῶς ἔλλειψιν κοινωνικῆς ὀργανώσεως καὶ ἡ ἐλευθέρα οἰκονομία προὔποθετεῖ ἀπλῶς τὴν ἔλλειψιν παραγόντων ρυθμιζόντων τὴν λειτουργίαν τῆς κατὰ τρόπον ἐνιαῖον καὶ δὴ συνήθως παραγόντων ἔξωοικονομικῶν, ὅπως εἶναι τὸ κράτος (ἢ πολιτικὴ δύναμις) ἢ ἐν τῇ κλειστῇ οἰκονομίᾳ ἢ οἰκογένεια ὄχι ὡς οἰκονομική, ἀλλ' ὡς γενικωτέρα κοινωνικὴ (ἐν πολλοῖς μάλιστα ὡσαύτως πολιτικὴ) ἐνότης. Τὸ ὅτι ἡ ἐλευθερία εἰς τὴν δευτέραν αὐτὴν περίπτωσιν σημαίνει κάτι ὄλως διάφορον ἐκείνου, τὸ ὅποῖον σημαίνει αὕτη εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ γνωσιολογικῶς τεθέντος προβλήματος, τοῦτο ἦτο γνωστόν εἰς τοὺς ἰδρυτὰς τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, οἱ ὅποιοι δὲν ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς περιπίπτοντας εἰς ἀντίφασιν, ὅταν ὠμίλουν περὶ οἰκονομικῶν (δηλαδὴ «οἶονεῖ» φυσικῶν νόμων) ἐν τῷ πλαισίῳ αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπ' αὐτῶν θεωρουμένης «ἐλευθέρας» ἀστικῆς οἰκονομίας. Πάντως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι καὶ ὁ *Schumpeter* ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ τονίσῃ (σελ. 66 κ. ἐπ.), δηλαδὴ ὅτι οἱ κλασσικοὶ δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρίζωνται — ὡς ἐκ τοῦ λόγου ἀπλῶς, ὅτι ὀμιλοῦν περὶ τῶν νόμων τῆς οἰκονομίας — ὡς καταλήγοντες εἰς συνειδητῶς ἐπιδιωχθέντα «νατοικρατισμόν». Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ «φυσικοῦ» ἐξηκολούθει ἐν πολλοῖς εἰς τὴν συνείδησιν τῶν κλασσικῶν νὰ εἶναι συνδεδεμένη πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ «φυσικοῦ δικαίου» ἢ ὅτι πολλάκις, ὀμιλοῦντες περὶ τοῦ φυσικοῦ, ἐνόουν οἱ κλασσικοὶ ἀπλῶς τὸ «σύνηθες» καὶ «κανονικόν». Τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, τὸ ὅποῖον ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν *Smith* καὶ *Ricardo* «φυσικὴ τιμὴ», ὠνομάσθη ὑπὸ τοῦ *J. St. Mill* «ἀναγκαία τιμὴ», τέλος δὲ ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τοῦ *Cairnes* ὡς «κανονικὴ» ἀπλῶς τιμὴ. Αἱ φρασεολογίαι καὶ ὀρολογίαι μεταβάλλονται ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν, ἡ δὲ μεταβολὴ αὕτη δὲν συνδέεται πάντοτε καὶ κατ' ἀνάγκην πρὸς μετα-

στροφήν σημειουμένην εἰς τὴν γνωσιολογικὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων. Βεβαίως πολλοὶ τῶν θεωρητικῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Φιλελευθερισμοῦ δὲν ἐχρησιμοποίησαν ἀπλῶς «τυχαίως» τοὺς ὄρους «φύσις», «φυσικὸν» κλπ., ἀλλ' ἐτόνισαν π. χ. ρητῶς, ὅτι οἱ νόμοι τῆς οἰκονομίας ἐξισοῦνται πρὸς νόμους φυσικοὺς (καὶ δὴ, ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, χωρὶς τοῦτο νὰ ἐμποδίση αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ χαρακτηρίσουν τὴν ὑπὸ τοιαύτην νομοτέλειαν τελοῦσαν οἰκονομίαν ὑφ' ὄρισμέναις προϋποθέσει ὡς «ἐλευθέραν», ἐν τῇ εἰδικωτέρᾳ πλέον τῆς λέξεως ἐννοίᾳ). Ὁ *Herbert Spencer* μάλιστα, εἷς τῶν τελευταίων μεγάλων συνεχιστῶν τῆς κλασσικῆς ἰδεολογίας, προσεπάθησε νὰ θεμελιώσῃ τὸν οἰκονομικὸν φιλελευθερισμὸν ἐπὶ ὁλοκλήρου λεπτομερῶς συγκροτηθέντος νατουραλιστικοῦ συστήματος. Πάντως—καὶ τοῦτο θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ ἐπαναλάβωμεν—εἷς τινὰς τῶν φορέων τῆς κλασσικῆς ἰδεολογίας καὶ δὴ εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν *Adam Smith* ἡ χρησιμοποίησις ὄρων νατουραλιστικῶν δὲν ἔχει ἐν πολλαῖς οὐσιαστικὴν σημασίαν, τὰ δὲ πορίσματα, εἰς τὰ ὅποια ὀδηγεῖ ἡ ἔρευνά των, εἶναι δυνατὸν κάλλιστα — ὅπως τονίζει καὶ ὁ *Schumpeter* — νὰ υἱοθετηθοῦν, χωρὶς νὰ υἱοθετηθῇ καὶ ἡ πρὸς αὐτὰ κατ' ἐπίφρασιν συνδεομένη νατουραλιστικὴ κατεύθυνσις. Ἡ βαθυτέρα μελέτη τῶν γνωσιολογικῶν ἀρχῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὤρμηθησαν οἱ ἰδρυταὶ τῆς κλασσικῆς σχολῆς, δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπιτυχῶς ἐπιχειρηθῇ. Πάντως ἀναμφισβήτητον εἶναι τοῦτο: ὅτι, ἀντιθέτως πρὸς πολλοὺς συγχρόνους οἰκονομολόγους, ἰδίᾳ πρὸς τοὺς οἰκονομολόγους «ἀγγλοαμερικανικοῦ τύπου», οἱ κλασσικοὶ καὶ οἱ τὴν παράδοσίν των ὀπωσδήποτε συνεχίσαντες (καὶ εἰς τούτους ἀνήκουν ὄχι μόνον οἱ ἰδρυταὶ τοῦ «ἐπιστημονικοῦ» σοσιαλισμοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ θεωρητικοὶ ἀντιπρόσωποι τῆς ἀντιθέτως πρὸς τοὺς κλασσικοὺς ἀναπτυχθείσης «ὑποκειμενικῆς» κατευθύνσεως) ἀπέδωκαν μεγίστην σημασίαν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος ἐν τῇ οἰκονομικῇ ζωῇ ἢ ἐν πάσει περιπτώσει—καὶ ὅπου δὲν ὤρμηθησαν συστηματικῶς ἀπὸ τοῦ προβλήματος αὐτοῦ—ἐνεφανίσθησαν πάντως ἐκδηλοῦντες διαρκῆ ἀνησυχίαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπαρξίν του. Πρόκειται περὶ τῆς ἀνησυχίας ἐκείνης, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν δυνατὸν νὰ ὑψάρξῃ θεωρητικὴ γνώσις.

ἐπιστήμη καὶ τάσις πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Τὸ ὅτι ἡ ἀνησυχία αὐτὴ εἶναι ξένη πρὸς πολλοὺς τῶν συγχρόνων ἐρευνητῶν, τοῦτο ἀποτελεῖ σύμπτωμα τῆς βαρυτάτης κρίσεως, τὴν ὁποίαν διέρχεται σήμερον ἡ ἐπιστήμη.

7. — Ὑπὸ πολλῶν θεωρεῖται βεβαίως τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας ὡς ἀπλοῦν. Ἀπλοῦν θεωρεῖται ἰδίᾳ ὑπ' ἐκείνων, οἱ ὅποιοι, ἀγνοοῦντες τὰς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πνεύματος σημειωθείσας πολυποικίλλους φάσεις αὐτοῦ, νομίζουν, ὅτι πρόκειται περὶ προβλήματος, τοῦ ὁποίου ἡ λύσις σημαίνει τὴν ἀναγνώρισιν ἢ τῆς ἐλευθερίας ἢ τῆς ἀναγκαιότητος. Ἡ λύσις ὅμως δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἀπαντήσεως, ἡ ὁποία θὰ δοθῇ εἰς ἐρώτημα διαζευκτικῶς τιθέμενον. Τὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι: «ἐλευθερία ἢ ἀναγκαιότης», ἀλλὰ: «τίς ἢ σχέσις μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος». Πολλοὶ τῶν ἀπὸ τοῦ *Hegel* ὀρμηθέντων ἐρευνητῶν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ φαινομένου—οὔτω π. χ. κατ' ἐξοχὴν ὁ *Lorenz von Stein* — ἐνόμισαν, ὅτι ἔπρεπε νὰ πιστοποιήσουν τὴν ὑπαρξιν τῆς κρατούσης μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος ἀντινομίας ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἱστορικῇ ζωῇ. Ὁ *Lorenz von Stein* συγκεκριμένως, ὁ ὁποῖος ὠρμήθη ἀπὸ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ *Hegel*, διδάσκει, ὅτι, ἐν ᾧ ἡ πολιτεία (ἐν τῇ καθαρᾷ αὐτῆς ἐννοίᾳ) ἀποτελεῖ «τὴν πραγματικότητα τῆς ἠθικῆς ἰδέας» (*Geschichte* I, σ. 46), ἀποτελεῖ προσωπικότητα καὶ διέπεται ὑπὸ τῆς ἐλευθερίας, (*Geschichte* I, σ. 31, 35, 259 καὶ *System* II, σ. 32, 49 κλπ.) ἡ κοινωνία καὶ ἡ οἰκονομία διέπονται ὑπὸ ἀναγκαιότητος, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀντιτίθεται διαλεκτικῶς ἡ πολιτεία. Ἡ κοινωνία εἶναι, κατὰ τὸν *L. v. Stein*, τὸ «ἀπρόσωπον» (*Geschichte* I, σ. 31), οὔτω δὲ—δεδομένου, ὅτι ἡ ζωὴ ἐν γένει συνίσταται, κατ' αὐτόν, «εἰς τὴν κίνησιν μεταξὺ προσωπικοῦ καὶ ἀπροσώπου» (*op. cit.* I, σ. 16 καὶ 17)—ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἱστορικῇ ζωῇ συναγωνίζονται ἀλλήλας αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος. Αὐτὸς οὗτος ὁ *Max Weber*, τοῦ ὁποίου αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐπιστήμην μεθοδολογικὰ καὶ ἐρευνᾶν ἐμφανίζονται ἀκολουθοῦσαι τὴν νεοκαντιανὴν κατεύθυνσιν, τονίζει ρητῶς, ὅτι ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἱστορικῇ ζωῇ οἱ ἄμοιρονόηματος παράγοντες (παράγοντες, οἱ ὅποιοι προβάλλουν ὑπὸ τὴν

μορφήν τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος) δὲν ὑστεροῦν εἰς σημασίαν ἀπέναντι τῶν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐλευθέρως προσδιδομένων εἰς τὴν πραγματικότητα νοημάτων, ἀλλ' ἐμφανίζονται ἀντιθέτως προκαλοῦντες, ὑποβοηθοῦντες ἢ καὶ ἀναχαιτίζοντες ἐν πολλοῖς τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων (*Wissenschaftslehre*, σ. 506 κ.έ., 512 κ.έ.). Τέλος ὁ *Alfred Weber* συνδέει τὴν θεμελιώδη θεωρίαν του περὶ πνευματικοψυχικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ καὶ μηχανικοῦ, τεχνικοῦ ἢ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος, διδάσκων, ὅτι ὁ μηχανικὸς πολιτισμὸς, ὁ ὁποῖος—ἀντιθέτως πρὸς τὸν πνευματικοψυχικὸν—ὑπόκειται εἰς ἐξέλιξιν καὶ δὲν γνωρίζει ἐκφάνσεις ἀπολύτου τελειότητος, ἀποτελεῖ προέκτασιν τῆς βιολογικῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος καὶ διέπεται ὑπὸ αὐστηρᾶς ἀναγκαιότητος (*Ideen* σελ. 38 καὶ 45). Ἀντιθέτως πρὸς τὸν *Max Weber*, ὁ *Alfred Weber* ἐμφανίζει τὴν οἰκονομίαν ἀνήκουσαν ὡς σύνολον εἰς τὴν σφαιρὰν τοῦ ἀναγκαίως ἐξελισσομένου μηχανικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος ἐκδηλοῦται ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ τῆς «*Kultur*» καὶ τῆς «*Zivilisation*». Καὶ ἐὰν ἀκόμη παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ *Alfred Weber* δὲν ἐννοεῖ τὴν ἀντίθεσιν ταύτην ὑφ' ἣν αὐστηρὰν μορφήν ἐμφανίζομεν ἡμεῖς ταύτην ἐνταῦθα καὶ ὅτι, χαρακτηρίζων τὴν ἐξέλιξιν τῆς «*Zivilisation*» ὡς προέκτασιν τῆς «βιολογικῆς σειρᾶς τῆς ἐξελίξεως», μεταχειρίζεται τοὺς ὅρους αὐτοὺς μᾶλλον μεταφορικῶς καὶ χωρὶς νὰ θέλῃ νὰ χαρακτηρίσῃ πράγματι τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐξέλιξιν ὡς τελούσαν ὑπὸ φυσικὴν νομοτέλειαν, καὶ πάλιν—συνδυάζοντες τὴν ὅλην θεωρίαν του πρὸς ὅ,τι εἰδικῶς διδάσκει περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν «φυσικῶν ὁρῶν» ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς (σ. 16 καὶ *Kultursoziologie* σελ. 228)—πρέπει νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι θεωρεῖ ὅπωςδήποτε τὸν ἀνταγωνισμὸν μεταξὺ ἀναγκαιότητος καὶ ἐλευθερίας ὡς ἐξελισσόμενον ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἱστορικῇ ζωῇ. Τὸ ὅτι ὁ ἀνταγωνισμὸς οὗτος ὑπάρχει, τὸ ὅτι ἡ φύσις δεσμεύει τὸν ἄνθρωπον—ὅσονδήποτε καὶ ἐὰν ζητῇ οὗτος νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν ὑπ' αὐτῆς τιθεμένων φραγμῶν—οὐδ' ὑπ' ἐκείνου εἶναι δυνατόν νὰ ἀμφισβητηθῇ, ὁ ὁποῖος ὁρμᾶται ἐκ τῆς πλήρους γνωσεολογικῆς διακρίσεως τῆς φύσεως ἀπὸ τῆς ἱστορίας, τῆς ἀναγκαιότη-

τητος ἀπὸ τῆς ἐλευθερίας. Ὁ μελετῶν ἰδίᾳ τὴν οἰκονομικὴν πλευρὰν τῆς κανωνικῆς ζωῆς εἶναι ἠναγκασμένος νὰ λάβῃ τοῦτο ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψιν. Τὸ γεγονός μόνον, ὅτι ἡ «γεωοικονομία» ἀνήχθη εἰς ἰδιαιτέραν ἐπιστήμην, μαρτυρεῖ σαφῶς περὶ τῆς μεγίστης σημασίας, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ μελέτη τοῦ σημειουμένου μεταξὺ φύσεως καὶ ἱστορίας ἀνταγωνισμοῦ ἐν τῇ οἰκονομικῇ ζωῇ. Αὕτη αὕτη ἡ θεωρουμένη ὡς ἡ μᾶλλον ἐλευθέρα καὶ ἀναρχουμένη οἰκονομία, ἡ κεφαλαιοκρατικὴ οἰκονομία ἐμφανίζει τὴν ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἀναπτυσσομένην οἰκονομικὴν δρασιν τοῦ ἀνθρώπου ὑποτεταγμένην εἰς ὠρισμένους ἀπολύτους περιορισμούς ἐλευθερίας. Ὅπου ἀποτελεῖ ἡ φύσις ἄμεσον παράγοντα οἰκονομικῆς παραγωγῆς—τοῦτο δὲ συμβαίνει κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν γεωργίαν—, ἐκεῖ, ὅπως τονίζει ὀρθῶς ὁ *Salz* (σ. 166), οἱ φραγμοὶ τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀνυπερνίκητοι. Ὁ νόμος τῆς μειουμένης ἀποδόσεως — νόμος, ὅστις, ὀφειλόμενος εἰς αἷτια καθαρῶς φυσικά, ὑπάρχει, ὅσονδήποτε καὶ ἐὰν καταπολεμῆται τεχνητῶς —, ὁ μονοπωλιακὸς χαρακτήρ τοῦ ἐδάφους ὅσον ἀφορᾷ τὴν ποσότητα καὶ τὸ εἶδος τῆς παραγωγῆς, ἀποτελοῦν ἀπολύτους περιορισμούς τῆς ἐλευθερίας.

Βλέπομεν λοιπόν, ὅτι τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος δὲν εἶναι τόσον ἀπλοῦν, ὅσον φαντάζονται ἴσως τινές. Ἡ οἰκονομικὴ εἰδικῶς ἐπιστήμη ὀφείλει περισσότερον τῶν ἄλλων περὶ τὴν ἱστορίαν στρεφομένων ἐπιστημῶν νὰ ὀρμᾶται ἀπὸ τῆς συστηματικῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ προβλήματος τούτου. Τὸ πρόβλημα περὶ τῶν «φυσικῶν» ὀρίων τῆς οἰκονομικῆς δράσεως, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξεπήδησεν ἀκριβῶς ἡ γεωοικονομία, ἀποτελεῖ τὸ δυσχερέστερον, ἀλλὰ καὶ θεμελιωδέστερον πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης ἐν γένει.

8.—Ὅσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω ἀφοροῦν μόνον τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος ἐν τῇ γνωσιολογικῇ αὐτοῦ μορφῇ. Εἶπομεν ὅμως ἤδη ἐν ἀρχῇ τῆς προηγουμένης παραγράφου, ὅτι ὁ χαρακτήρ τοῦ προβλήματος τούτου εἶναι διττός. Πλὴν τῆς γνωσιολογικῆς αὐτοῦ μορφῆς, ὑπάρχει καὶ ἡ εἰδικωτέρα «πραγματικὴ» μορφή του. Ἐρωτᾶται συγκεκριμένως: Πότε εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῇ ὠρισμένη τις καὶ ἐμπειρικῶς δεδομένη

οικονομία ὡς ἐλευθέρα καὶ πότε ὡς ὑποτεταγμένη ὑπὸ μορφᾶς ὀργανώσεως ἀσκούσας καταναγκασμὸν ἐπ' αὐτῆς; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δέον νὰ δοθῇ ἡ ἀκόλουθος ἀπάντησις: Ἐλευθέρα ἢ ἀναρχομένη εἶναι ἡ οἰκονομία ἐκείνη, ἡ ὁποία λειτουργεῖ ἢ ἄνευ κανονικῆς ἐπεμβάσεως παράγοντος ξένου πρὸς αὐτὴν (ὡς τοιοῦτος παράγων ἐμφανίζεται κατ' ἐξοχὴν τὸ κράτος, ἢ πολιτικὴ δύναμις) ἢ ἄνευ κανονικῆς πιέσεως ἀσκουμένης ἐκ μέρους παράγοντος ἐνδοοικονομικοῦ μὲν, ἀλλ' αὐτομάτως καὶ σχεδὸν ἀνυνειδήτως ἐνεργοῦντος. Ἡ κανονικότης τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ κράτους ἢ τῆς πιέσεως τοῦ αὐτομάτως συντελουμένου αὐτοπεριορισμοῦ ἀποτελεῖ πάντως ἀναγκαῖον στοιχεῖον τῆς ἀνελευθερίας (δηλαδὴ τῆς ὀργανωμένης μορφῆς) οἰκονομικοῦ τινος καθεστῶτος. Διὰ νὰ χαρακτηρισθῇ οἰκονομία τις ὡς «ὀργανωμένη» δὲν ἀρκεῖ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ κράτος ἐπεμβαίνει ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἰς τὴν ῥύθμισιν ὀρισμένων τιμῶν ἢ εἰς τὴν δασμολογικὴν προστασίαν ὀρισμένων ἐπιχειρήσεων. Ὄργανωμένη εἶναι ἢ ἡ οἰκονομία ἐκείνη, τῆς ὁποίας ἡ παραγωγή ῥυθμίζεται κατὰ τρόπον ἐνιαῖον καὶ δικτατορικὸν ὑπὸ τοῦ κράτους ἢ ἡ οἰκονομία ἐκείνη, ἡ ὁποία δεσμεύεται αὐτομάτως ἐντὸς ὁρίων, τῶν ὁποίων ἡ ὑπερπήδησις ὀδηγεῖ ἀναγκαῖως εἰς κρίσιν.

Τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον τίθεται ἄνωτέρω, ἔχει ἰδιαιτέρως σπουδαίαν σημασίαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν κρατοῦσαν σήμερον κεφαλαιοκρατικὴν οἰκονομίαν. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν σοσιαλιστικὴν οἰκονομίαν, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται ἐν τῇ θεωρίᾳ καὶ ἐν τῇ πράξει ὡς αὐστηρῶς ὀργανωμένη, ἡ κεφαλαιοκρατικὴ μορφή τῆς οἰκονομίας θεωρεῖται συνήθως ὡς ἀπολύτως ἐλευθέρα, ὡς ἀναρχομένη. Εἶναι γνωστὴ ἡ περίφημος θεωρία τῶν *Marx* καὶ *Engels*, καθ' ἣν ἡ κεφαλαιοκρατικὴ ἀγορὰ—ἀντιθέτως πρὸς τὴν κεφαλαιοκρατικῶς λειτουργοῦσαν μεμονωμένην ἐπιχείρησιν, ἡ ὁποία εἶναι αὐστηρῶς ὀργανωμένη—διέπεται ὑπὸ ἐλευθερίας ἀποληγούσης εἰς ἀναρχίαν.

Ἡ σχέσις τῆς οἰκονομίας πρὸς τὴν πολιτικὴν δύναμιν (πρὸς τὸ κράτος ἢ πρὸς τὴν καλυπτομένην ὑπ' αὐτοῦ δύναμιν τῆς κρατούσης τάξεως ἢ τέλος πρὸς οἵανδήποτε ἐξουσίαν οἴασδήποτε φύσεως) εἶναι πρόβλημα θεμελιῶδες. Ὁ *Fr. v. Wieser* τονίζει ὀρθῶς, ὅτι δὲν εἶναι νοητὴ οἰκονομικὴ θεωρία ἄσχετος πρὸς κοινωνικὴν θεωρίαν

ἀντιμετωπίζουσαν τὸ πρόβλημα τῆς πολιτικῆς δυνάμεως (σελ. 112). Δὲν εἶναι ἔσπερημένον σημασίας τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἀριωτέρα (ἀπὸ ἀπόψεως λογικῆς συγκροτήσεως καὶ ἱστορικῆς θεμελιώσεως) θεωρία, τὴν ὁποίαν ἔχει νὰ ἐπιδείξη ἡ ἱστορία τῆς κοινωνιολογίας, ἀναφέρεται εἰς τὰ πρόβλημα τοῦτο καὶ ἀνεπτύχθη ἐν τῷ περιφήμῳ ἔργῳ τοῦ *Max Weber* «οἰκονομία καὶ κοινωνία». Ἐννοοῦμεν τὴν θεωρίαν περὶ τῶν «ἰδεωδῶν τύπων τῆς ἐξουσίας», τύπων, οἱ ὅποιοι, ἀνταποκρινόμενοι εἰς τὰς συνιστώσας ἐν γένει τὴν «νοηματικὴν συγκρότησιν» πάσης ἀνθρωπίνης δράσεως θεμελιώδεις ἀρχάς, ἐμφανίζουσι τὴν ἀσκησιν ἐξουσίας βασιζομένην ἢ ἐπὶ ἀρχῆς αὐστηρῶς λογικῆς (ἀρχῆς, δι' ἧς ἐμφανίζεται ἡ ἐξουσία φερομένη ὑπὸ αὐστηρῶς λογικῶν κανόνων) ἢ ἐπὶ ἀρχῆς συναισθηματικῆς (εἰδικώτερον: χαρισματικῆς) ἢ τέλος ἐπὶ τῆς παραδόσεως. Δὲν ὑπάρχει κατὰ τὸν *Max Weber* οἰκονομικὸν φαινόμενον ἢ ἐν γένει οἰκονομικὸν σύστημα, τοῦ ὁποίου ἡ σχέσις πρὸς οἰονδήποτε τῶν ἀνωτέρω τύπων ἐξουσίας νὰ μὴν ἀποτελῇ σχέσιν θεμελιώδη, δηλαδή σχέσιν ὀρίζουσαν τὸν χαρακτήρα τοῦ ἐξεταζομένου οἰκονομικοῦ συστήματος.

Ἐκεῖνος ἐκ τῶν νεωτέρων οἰκονομολόγων, ὁ ὅποιος δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀκολουθήσας κατεύθυνσιν ἀντίθετον πρὸν τὴν ὑπὸ τοῦ *Max Weber* χαραχθεῖσαν, εἶναι ὁ *Eugen von Böhm-Bawerk*. Ἐν εἰδικῇ πραγματείᾳ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐρευνᾷ οὗτος τὴν σχέσιν τῆς ἐξουσίας πρὸς τὴν οἰκονομικὴν νομοτέλειαν, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὰς ἐννοίας τῆς ἀξίας, τῆς τιμῆς καὶ τῆς κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν νόμοι ἀποτελοῦν τοὺς ἀπροσβλήτους «ἐξωκοινωνικοὺς» οὕτως εἰπεῖν ὅρους τῆς ὑπάρξεως πάσης ἐν γένει οἰκονομίας. Ἡ ἐξουσία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κινηθῇ εἰ μὴ ἐντὸς τῶν τιθεμένων ὑπὸ τῶν νόμων τούτων ὁρίων. Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ *Böhm-Bawerk* ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πιστοποιηθεῖσαν ἤδη ἀνωτέρω τάσιν τῶν ἀντιπροσώπων τῆς σχολῆς τοῦ ὀρίου ὠφελιμότητος, ὅπως ἐμφανίσουν τὸ περὶ ἀξίας σχῆμα των ὡς ὑπεριστορικόν, δηλαδή ὡς ἰσχυρὸν ἐν σχέσει πρὸς πᾶσαν ἐποχὴν, πρὸς πᾶν οἰκονομικὸν καθεστῶς. Ἦδη—μεθ' ὅσα συγκεκριμένως ἐλέχθησαν ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ—δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ κύριον ἐλάττωμα τῆς θεωρίας τοῦ *Böhm-Bawerk* συνίσταται εἰς τὸ ὅτι

οὗτος ἐμφανίζεται συγγέων τὸ «γνωσιολογικὸν» πρὸς τὸ «πραγματικὸν» πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας. Πῶς ἐννοεῖ οὗτος δρῶσαν τὴν οἰκονομικὴν νομοτέλειαν; Δρᾶ αὕτη κατ' ἀντίθεσιν ἢ ἔστω καὶ ἀσχέτως πρὸς τὴν βούλησιν τῶν ἀνθρώπων, τῆς ὁποίας κυρία ἐκδήλωσις εἶναι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία; Μὴ θέτων καὶ ὁ *Böhm-Bawerk* τὰ θεμελιώδη γνωσιολογικὰ ταῦτα προβλήματα, ἀπὸ τῆς συστηματικῆς ἀντιμετώπισεως τῶν ὁποίων θὰ ἔπρεπε νὰ ὀρμᾶται ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη, λύει τὸ «πραγματικὸν» πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας κατὰ τρόπον «προεπιστημονικόν», δηλαδή χωρὶς νὰ ἔχη συνείδησιν τῆς γενικωτέρας σημασίας, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ὑπ' αὐτοῦ διδομένη λύσις.

Ὁ *Fr. von Wieser*, ὀρμώμενος ἀπὸ τῆς συστηματικῆς ἀντιμετώπισεως τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος καὶ προβαίνων εἰς θεμελιώδη διάκρισιν τῶν φυσικῶν ἀπὸ τῶν οἰκονομικῶν νόμων (σ. 28 καὶ 286), δὲν καταλήγει εἰς τοιοῦτου εἴδους «προεπιστημονικὰς» λύσεις, ἀλλὰ—θέλων νὰ συμφωνήσῃ οὐσιαστικῶς πρὸς τὸν *Böhm-Bawerk*—ἀποφεύγει τὸν σκόπελον, ἰσχυριζόμενος τοῦτο: ὁ νόμος τῆς ἀξίας δὲν σημαίνει, ὅτι εἶσαι ἠναγκασμένος νὰ ἐκτιμήσῃς ἀγαθόν τι ἀναλόγως τῆς ἀνωτάτης δυνατῆς ὠφελείας, ἀλλ' ὅτι «ὡς καλὸς νοικοκύρης» δέον νὰ ἐκτιμήσῃς τοῦτο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον (σ. 28).

Ἐφ' ὅσον διατυποῦται τοιοῦτοτρόπως ὁ νόμος τῆς ἀξίας, εἶναι φανερόν, ὅτι πρόκειται περὶ «νόμου», ὅστις ὀρμᾶται οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀναγκαιότητος, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἰδέας τοῦ καθήκοντος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας, διότι ἐκφράζει οὐχὶ τὸ τί κατ' ἀνάγκην συμβαίνει, ἀλλὰ τὸ τί δέον νὰ συμβαίη. Καὶ ὁ *Werner Sombart* θεωρεῖ τὸν περὶ ἀξίας νόμον τῶν ὑποκειμενιστῶν (ὡς καὶ πλείστους ἄλλους νόμους: τὸν νόμον π. χ. τοῦ *Gresham*, τοὺς περὶ τιμῆς νόμους τῶν κλασσικῶν) ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἀκριβῶς ἐννοίαν, δηλαδή ὡς ἀφορῶντας τὴν σχέσιν σκοποῦ καὶ μέσου, ὡς «rationale», ὡς λέγει, «*Sinngesetzmässigkeit*».

Ἐρμηνεύοντες ὅμως κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸν νόμον τῆς ἀξίας καὶ ἐν γένει τοὺς πλείστους τῶν νόμων, ὑπὸ τῶν ὁποίων θεωρεῖ αὕτη αὕτη ἡ «ὑποκειμενικὴ» σχολὴ διεπομένην τὴν οἰκονομίαν, εἰς ποῖον συμπέρασμα πρέπει νὰ καταλήξωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ *Böhm-Bawerk* κηρυσσομένην ἀρχήν, καθ' ἣν ἡ βούλησις τῶν ἀν-

θρώπων, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν εἶνε δυνατόν νὰ κινηθῆ εἰ μὴ μόνον ἐντὸς τοῦ ὑπὸ τῶν νόμων τούτων χαρασσομένου πλαισίου; Τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ καταλήξωμεν, εἶναι, ὅτι ἡ περὶ τῆς ὁ λόγος ἀρχὴ ἀντιφάσκει πρὸς τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐρμηνεύει ὁ *Fr. v. Wieser* τοὺς οἰκονομικοὺς νόμους. Οἱ νόμοι αὐτοί, ἐκφράζοντες ἀπλῶς ἐντολὰς ὀρθῆς οἰκονομικῆς συμπεριφορᾶς, παύουν νὰ ἔχουν ἀπόλυτον ἰσχὺν καὶ νὰ δεσμεύουν τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου καθ' ὃν τρόπον νοεῖ τὴν δέσμευσιν ταύτην ὁ *Böhm - Bawerk*. Οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος νόμοι—ἐκτὸς τοῦ ὅτι σημαίνουν αὐτοπεριορισμὸν τῆς βουλήσεως καὶ οὐχὶ πίεσιν ὀφειλομένην εἰς φυσικὴν ἀναγκαιότητα—ἰσχύουν μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι κρατοῦν αἱ οἰκονομικαὶ ἐκεῖναι συνθήκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας ὀφείλει τις πράγματι νὰ ἐκτιμᾷ τὰ ἀγαθὰ καθ' ὃν τρόπον ὑποδεικνύει ὁ περὶ ἀξίας νόμος. Αἰρομένων τῶν συνθηκῶν τούτων—καὶ εἰς τὴν ἄρσιν των εἶναι δυνατόν κάλλιστα νὰ προβῆ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία,—αἴρεται καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν νόμων αὐτῶν, δηλαδή ἡ ἰσχὺς τῆς οἰκονομικῆς σκοπιμότητος, τὴν ὁποίαν ἐκφράζουν οὗτοι (Πρβλ. καὶ *Dobretsberger*, σ. 219).

Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν εἶναι ἠναγκασμένη νὰ κινηθῆ ἐντὸς τῶν ὑπὸ τῶν νόμων τούτων τιθεμένων ὁρίων (ὡς διδάσκει ὁ *Böhm - Bawerk*), ἀλλ' εἶναι δυνατόν, θραύουσα καὶ ὑπερνικῶσα τὰ ὅρια ταῦτα, νὰ δημιουργήσῃ νέαν ζωὴν. Ὑπὸ καθεστῶς π. χ. οἰκονομικὸν καὶ κοινωνικὸν ῥυθμιζόμενον αὐστηρῶς ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, δηλαδή κρατικῶς ὀργανωμένον, ὃ ὑπὸ τῶν «ὑποκειμενιστῶν» διατυπούμενος νόμος τῆς ἀξίας παύει νὰ ἔχη ἰσχύν. Ὁ νόμος οὗτος προϋποθέτει τὴν ἀνυπαρξίαν ἀκριβῶς τοῦ κράτους ὡς ῥυθμιστοῦ τῆς οἰκονομίας, προϋποθέτει σχέσιν μεταξὺ «ποσοτήτων» ἐλευθέρως διατιμωμένων ὑπὸ τῆς οἰκονομικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, προϋποθέτει τὸν ἐλεύθερον ὑπολογισμὸν τῶν ἀναγκῶν, τέλος δὲ καὶ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ δυναμένου νὰ ὀδηγήσῃ εἰς σχηματισμὸν κεφαλαίου κέρδους. Δὲν ὑπάρχει βεβαίως ἀμφιβολία, ὅτι πολλὰ ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα διδάσκουν οἱ δημιουργήσαντες τὴν θεωρίαν περὶ τοῦ ὁρίου ὀφελιμότητος, ἐκφράζουν «ψυχολογικὰς» ἀληθείας, τῶν ὁποίων ἡ ἰσχὺς, ἀναφερομένη εἰς τὴν ψυχικὴν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ φυσικὴν

σίστασιν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἀπόλυτος. Ὁ στοιχειώδης νόμος τοῦ *Gossen*, ἀπὸ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ὁποίου ὠρμήθη ἢ ἀνωτέρω θεωρία, ὁ νόμος τοῦ κόρου, εἰς τὸν ὁποῖον ὁδηγεῖ ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν, εἶναι ταῦτοχόνως φυσιολογικὸς καὶ ψυχολογικός. Ἐν καὶ ἡ ζωὴ—ἰδίᾳ ἢ ζωὴ τῶν ὁμαδικῶς δρώντων ἀνθρώπων—ἐμφανίζει πλείστας ὅσας ἐξαιρέσεις τοῦ νόμου τούτου, δὲν νομίζομεν πάντως, ὅτι, βασιζόμενοι ἐπὶ τῶν ἐξαιρέσεων τούτων, δυνάμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὸ κῦρος αὐτοῦ. Ἡ οἰκονομία προϋποθέτει πραγματικῶς τὸν νόμον τοῦτον, ὅπως προϋποθέτει ἀκριβῶς καὶ τὸν νόμον τῆς διαρκῶς μειουμένης ἀποδόσεως τοῦ ἐδάφους καὶ συναντᾷ, ὅπως ἡ ἱστορία ὡς τοιαύτη, φραγμοὺς εἰς τὴν ἀδιαλλαξίαν τῆς φύσεως. Ἐφ' ὅσον ἡ θεωρία περὶ τοῦ ὁρίου ὠφελιμότητος (ἢ διδασκαλία συγκριμένως τοῦ *Böhm - Bawerk*) περιορίζεται εἰς τὴν πιστοποίησιν τοιούτων φραγμῶν, ἡ ἀρχή, καθ' ἣν ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερπηδήσῃ τοὺς φραγμοὺς τούτους, εἶναι βεβαίως δεδικαιολογημένη. Ὁ νόμος ὅμως τῆς ἀξίας (ὅπως διατυποῦται ὑπὸ τῆς ἀνωτέρω θεωρίας) δὲν περιορίζεται εἰς τὴν πιστοποίησιν τῶν ἀνωτέρω φραγμῶν, ἀλλὰ, μεταβαλλόμενος οὐσιαστικῶς εἰς νόμον περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν τιμῶν (καὶ μεταβάλλεται εἰς τοιοῦτον νόμον, ὅταν ἡ ἔρευνα παύῃ νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν τῆς τὴν διὰ λογικῆς ἀφαιρέσεως ἀπομονουμένην «ἀπλῆν οἰκονομίαν» καὶ στρέφῃ τὴν προσοχὴν τῆς εἰς τὴν «λαϊκὴν οἰκονομίαν», ἰδίᾳ δὲ τὴν ἐξειλιγμένην συναλλακτικὴν), καταλήγει εἰς τὴν διατύπωσιν ἀρχῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἰσχὺς ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τῆς ἱστορικῶς περιορισμένης ἰσχύος ὠρισμένου οἰκονομικοῦ συστήματος. Ὁ νόμος τῆς ἀξίας (ἢ μᾶλλον: ὁ νόμος τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν) μεταβάλλεται ὑπὸ τὸ καθ' ἑαυτῶν τῆς συναλλακτικῆς οἰκονομίας εἰς τὸν νόμον τῆς «ζητήσεως» καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὸν νόμον τοῦ ῥυθμιζομένου ὑπ' αὐτῆς σχηματισμοῦ τῶν τιμῶν. Ὑπὸ τὴν μορφήν ὅμως ταύτην ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος νόμος δὲν ἀποτελεῖ νόμον φυσικόν. Ἡ ἰσχὺς του εἶναι δυνατὸν κάλλιστα νὰ ἀρθῇ, αἰρομένης τῆς προϋποτιθεμένης ὑπ' αὐτοῦ ἐλευθέρας σχέσεως μεταξὺ προσφορᾶς καὶ ζητήσεως, σχέσεως, τῆς ὁποίας ἡ ἄρσις εἶναι δυνατὸν κάλλιστα νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς ἀνα-

γωγῆς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἰς τὸν μόνον ῥυθμιστὴν καὶ εἰς τὸν μόνον κύριον τῆς παραγωγῆς.

Ἡ θεωρία λοιπὸν τοῦ *Böhm - Bawerk* πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ κατὰ τρόπον διάφορον ἐκείνου, εἰς τὸν ὁποῖον ὀδηγεῖ ἢ κατὰ γράμμα ἐρμηνεῖα της. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος θεωρία ἐκφράζει πράγματι ἀλήθειάν τινά, ἢ ἀλήθεια ὅμως αὕτη δὲν συνίσταται εἰς τὸ ὅτι οἱ περὶ ἀξίας, τιμῆς καὶ κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν νόμοι ἀποτελοῦν φραγμοὺς τῆς ἐλευθερίας ἀπολύτους, δηλαδὴ ἰσχύοντας μὲ φυσικὴν ἀναγκαιότητα ἐν σχέσει πρὸς πᾶσαν ἐν γένει οἰκονομίαν. Ἡ θεωρία τοῦ *Böhm - Bawerk* εἶναι ὀρθή, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται οὐχὶ εἰς τὸ γνωσιολογικόν, ἀλλ' εἰς τὸ «πραγματικόν» πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας. Μὲ ἄλλας λέξεις: ἡ θεωρία αὕτη (μεθερμηνευομένη ὀρθῶς) σημαίνει, ὅτι ἡ ὠρισμένη ἐκείνη καὶ ἱστορικῶς περιορισμένη οἰκονομία, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν «ἐξφιλιγμένην συναλλακτικὴν» οἰκονομίαν (ἔτι δὲ εἰδικώτερον: ἡ κεφαλαιοκρατικὴ οἰκονομία) δὲν εἶναι «ἐλευθέρω» (ἐν τῇ στενωτέρῳ πλέον τῆς λέξεως ἐννοίᾳ), δὲν ἀναρχεῖται (ὅπως διδάσκουν οἱ *Marx* καὶ *Engels*), ἀλλ' εἶναι ὠργανωμένη. Εἴπομεν ἤδη, ὅτι ὠργανωμένη εἶναι οὐχὶ μόνον ἡ οἰκονομία ἐκείνη, ἡ ὁποία λειτουργεῖ ὑπὸ τὴν ἄμεσον καὶ κανονικῶς ἐκδηλουμένην κηδεμονίαν τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ ἐκείνη, ἡ ὁποία θέτει αὐτομάτως φραγμοὺς εἰς ἑαυτήν, ἐκείνη, ἡ ὁποία αὐτοπεριορίζεται. Οἱ νόμοι, τοὺς ὁποίους διατυπώνει ἡ «ὑποκειμενικὴ» θεωρία, σημαίνουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰς γενικὰς ἀκριβῶς ἀρχάς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων συντελεῖται ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος αὐτοπεριορισμός. Ἐὰν αὖριον ἢ πολιτικὴ ἐξουσία, ἀναλαμβάνουσα τὴν ῥύθμισιν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ἐμφανίσῃ τὴν σχέσιν τῆς παραγωγῆς πρὸς τὴν κατανάλωσιν ἐξηρημένην ἀπὸ τῆς ἐνιαίας δικτατορικῆς θελήσεώς της, αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀρχαί, δι' ὧν αὐτοπεριορίζεται σήμερον ἡ οἰκονομία, θὰ παύσουν ἰσχύουσαι, διάφορος δὲ θὰ καταστῆ καὶ ἡ ὀργάνωσις τῆς οἰκονομίας. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τοὺς ὑπὸ τῆς φύσεως τιθεμένους φραγμοὺς, οἱ ὁποῖοι δεσμεύουν ἀπολύτως τὴν ἐλευθερίαν, πάντες οἱ ἄλλοι φραγμοὶ πηγάζουν ἀπὸ τῆς ἐλευθέρως περιοριζούσης ἑαυτὴν βουλήσεως. Πάντως ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ἔγκειται ἡ ἀξία τῆς ὑπὸ τοῦ *Böhm - Bawerk* γενομένης ἐρεῦνης, εἶναι τοῦτο: ὅτι διὰ τῶν

πορισμάτων τῆς ἐρεῦνης ταύτης (ὡς καὶ ἄλλων συγγενῶν πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ χαραχθεῖσαν κατεύθυνσιν ἐρευνῶν) ἀπηλλάγη ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη τοῦ μύθου τῆς λεγομένης ἀναρχίας τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος.

9.—Εἰς τὴν καταπολέμησιν τοῦ μύθου τούτου (ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ὁποίου ἐμφανίζονται τελευταίως ἀπαλλαγέντες καὶ μαρξιστικῶς προσανατολισμένοι οἰκονομολόγοι, ὡς ὁ *Emil Lederer*) συνέβαλεν ἰδιαιτέρως καὶ ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ *Arthur Salz* ἐρευνα. Οὗτος, ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς συστηματικῆς καὶ ὀρθῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας, συμπληρῶν δὲ ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦτο τὰς μεθοδολογικὰς ἐρεῦνας τοῦ *Max Weber* (πρὸ βλ. σ. 27 κ.έ.), ζητεῖ νὰ ἐμφανίσῃ τὴν κεφαλαιοκρατικὴν εἰδικῶς οἰκονομίαν ὡς αὐστηρῶς ὀργανωμένην, χωρὶς ὅμως νὰ θεωρῇ τὴν ὀργάνωσιν ἢ ἀνελευθερίαν ταύτην ὡς ὀφειλομένην εἰς ἀπολύτους καὶ ὑπὸ τῆς φύσεως τεθειμένους φραγμούς. Ὁ *Salz* ζητεῖ ἀπλῶς νὰ καταπολεμήσῃ τὴν θεωρίαν τοῦ *Marx*, καθ' ἣν ὁ κεφαλαιοκρατικὸς τρόπος παραγωγῆς διέπεται ὑπὸ ἀναρχίας, διδάσκων, ὅτι καὶ ἡ κεφαλαιοκρατικὴ οἰκονομία τελεῖ ὑπὸ τῆν πίεσιν αὐτομάτως ἐκδηλουμένου αὐτοπεριορισμοῦ, δηλαδὴ ὑπὸ αὐστηρὰν ὀργάνωσιν. Ὁρμώμενος ἀπὸ συμπερασμάτων τινῶν, εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξεν ὁ *Hartley Withers*, ἰσχυρίζεται, ὅτι ἡ διέπουσα τὴν κεφαλαιοκρατικὴν οἰκονομίαν ἐλευθερία συνίσταται ἀπλῶς εἰς τὸ ὅτι θυσιάζομεν τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ὡς παραγωγῶν διὰ νὰ ἀυξήσωμεν τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ὡς καταναλωτῶν (σ. 148). Ἡ παραγωγή πάντως δεσμεύεται ἐντὸς ὁρίων, τὰ ὁποῖα, τιθέμενα ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦντος τὰς τιμὰς συνήθους καταναλωτοῦ, ἐμφανίζουσι τὴν κεφαλαιοκρατικὴν οἰκονομίαν αὐστηρῶς ὀργανωμένην, ὁρίων, τῶν ὁποίων ἡ ὑπερπήδησις σημαίνει κατ' ἀνάγκην κρίσιν καὶ καταστροφήν (σ. 149—185).

Δὲν θὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα τὴν ὀρθότητα τῆς θεωρίας ταύτης, τὴν ὁποίαν ὁ *Salz* προσπαθεῖ νὰ βασίσῃ ἐπὶ σειρᾷ ὀλοκλήρου σοβαρωτάτων καὶ ἐξαιρέτως λεπτῶν ἐπιχειρημάτων. Ἡμᾶς ἐνδιέφερε πρωτίστως τοῦτο : νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι ἡ «ἀνελευθερία» ὡς πραγματικὸν γεγονὸς εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν «ἀνελευθερίαν» ὡς γνωσιολο-

γικήν ἀρχήν. Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀπόψεως ταύτης χρησιμεύει ἰδιαιτέρως καὶ κατ' ἔξοχὴν ἡ ἔρευνα τοῦ *Salz*, ὃ ὁποῖος δὲν συγχέει ἀκριβῶς τὰ δύο αὐτὰ προβλήματα καί, ἐν ᾧ ὁρμᾶται ἀπὸ τῆς γνωσιολογικῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας, πιστοποιεῖ ἐν τούτοις τὴν ἔπαρξιν «οἰκονομικῆς» νομοτελείας, δι' ἧς ἐμφανίζεται αἰρομένη ἡ ἐλευθερία ὡς πραγματικὴ κατάστασις. Οἱ οἰκονομικοὶ νόμοι δὲν εἶναι νόμοι φυσικοί, ἀλλ' ἀποτελοῦν «ἰδανικοὺς τύπους», ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῇ ἡ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων ὑφ' ὠρισμένας καὶ ἱστορικῶς περιορισμένας οἰκονομικὰς συνθήκας. Πρόκειται περὶ «ἰδανικῶν κριτηρίων» τῆς οἰκονομικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ὑφ' ὠρισμένας προϋποθέσεις ζῶντος ἐμπειρικοῦ ἀνθρώπου.

Ἡδὴ ὅμως γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: πρόκειται ἄρα γε ἀπλῶς περὶ κριτηρίων, εἰς τὴν θέσπισιν τῶν ὁποίων προβαίνει ἐλευθέρως ἡ ἠθικὴ συνείδησις τοῦ οἰκονομολόγου; Πρόκειται περὶ αὐθαιρέτως ἐκφερομένων συμβουλῶν καὶ ἐλευθέρως συντασσομένων συνταγῶν; Ἐὰν συνέβαινε τοῦτο, δὲν θὰ ἐδικαιολογεῖτο ἡ ἀνωτέρω γενομένη παρατήρησις, ὅτι τὰ κριτήρια ταῦτα δεσμεύουν καὶ πράγματι τὴν οἰκονομικὴν δρασίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἐμφανίζοντα τὴν κεφαλαιοκρατικὴν οἰκονομίαν ὡς ὀργανωνένην. Ὁ διδάσκων ὅμως, ὅτι τὰ κριτήρια, εἰς τὰ ὁποῖα δέον νὰ προσανατολίζεται ἡ οἰκονομικὴ δρασίς τοῦ ὑπὸ τὸ κεφαλαιοκρατικὸν σύστημα ζῶντος ἀνθρώπου, ἀκολουθούμενα, ἐμφανίζουν τοῦτο ὡς σύστημα ὀργανωμένης οἰκονομίας, σχηματίζει τὰ κριτήρια ταῦτα οὐχὶ κατ' ἐλευθέραν ἠθικὴν ἐκλογὴν, ἀλλὰ διὰ γενικεύσεως νοημάτων, τὰ ὁποῖα πράγματι πληροῦν τοὺς ἀνθρώπους καὶ κινοῦν τούτους εἰς τὴν οἰκονομικὴν τῶν δρασίαν. Ὁ πιστοποιῶν τὰ κριτήρια ταῦτα οἰκονομολόγος δὲν ὑπερπηδᾷ τὰ ὅρια τῆς θεωρίας καὶ δὲν καταλήγει—ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις—εἰς πρακτικὴν ἠθικὴν. Εἰς τὴν περίπτωσιν εἰδικῶς τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, ἡ ὁποία, τείνουσα νὰ ἀρνηθῇ πᾶν ἐλατήριον ἀναγόμενον εἰς τοὺς «ἀλόγους» παράγοντας τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς παραδόσεως, προϋπέθεσε τὴν κατάργησιν τῶν εἰδυλλιακῶν σχέσεων, ἐφ' ὧν ἐβασίζοντο ἐν πολλοῖς αἱ προηγηθεῖσαι αὐτῆς μορφαὶ οἰκονομίας, καὶ ἐμφανίζεται κινουμένη ὑπὸ αὐστηρῶς «λογικῶν» ἐλατηρίων, ὑπὸ τῆς

σκοπιμότητος, τοῦ ὑπολογισμοῦ καὶ τοῦ ξηροῦ συμφέροντος, ὁ θεωρητικὸς παρατηρητὴς ὀφείλει ἀπλῶς—διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν σκοπὸν του—νὰ ἀναγάγῃ τὰ ἀπαρτίζοντα τοὺς ξηροὺς αὐτοὺς ὑπολογισμοὺς νοήματα εἰς γενικοὺς τύπους καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τύπων τούτων νὰ σχηματίσῃ τὴν εἰκόνα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας. Ἐὰν οἱ τύποι αὗτοι σχηματίζονται διὰ γενικεύσεως, ἐξιδανικεύουν βεβαίως τὴν πραγματικότητα, δηλαδή πρὸς οὐδεμίαν πλέον συγκεκριμένην πραγματικότητα εἶναι δυνατόν νὰ ταυτισθοῦν, τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι δημιουργοῦνται κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἡ μοῖρα πάσης γενικεύσεως—αὐτῆς ταύτης τῆς φυσικοεπιστημονικῆς—συνίσταται εἰς τὴν ἐξιδανίκευσιν. Αὐτοὶ οὗτοι οἱ φυσικοὶ νόμοι δὲν ὑπάρχουν εἰς τὴν πραγματικότητα. Αὕτη, δεσμευομένη ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, γενικεύεται μόνον διὰ τῆς διαλεκτικῶς συντελουμένης ἀναγωγῆς τῆς εἰς τὸ ἀπόλυτον, εἰς τὸ ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου, εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ νόμου. Ὅπως ὅμως εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὁ ὑπ' αὐτῶν θεσπιζόμενος νόμος, ἂν καὶ ἐξιδανικεύει τὴν πραγματικότητα, χρησιμεύει ὡς τὸ μόνον μέσον θεωρητικῆς συλλήψεως αὐτῆς, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης ὁ ὑπ' αὐτῆς θεσπιζόμενος τύπος ὀρθῆς οἰκονομικῆς συμπεριφορᾶς, ἂν καὶ ἐξιδανικεύει τὴν πραγματικότητα, ἀποτελεῖ τὸ μόνον μέσον θεωρητικῆς κατανοήσεως αὐτῆς. Πάντως οἱ τύποι οὗτοι πρέπει—διὰ νὰ μὴν ἐγκαταλείπεται ἡ σφαῖρα τῆς θεωρίας—νὰ σχηματίζονται διὰ γενικεύσεως νοημάτων, τὰ ὅποια πράγματι κατὰ κανόνα κινοῦν τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὀδηγοῦν τούτους εἰς τὴν ὀρθὴν ἐπιδίωξιν τοῦ ζητούμενου οἰκονομικοῦ σκοποῦ. Ἐὰν οἰκονομία τις—καὶ τοῦτο συμβαίνει ἀκριβῶς εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας—ἐμφανίζεται προσανατολιζομένη εἰς αὐστηρῶς λογικὰ κριτήρια οἰκονομικῆς δράσεως, ἢ οἰκονομία αὕτη πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὀργανωμένη (καὶ ὅταν ἀκόμη ἢ λειτουργία της δὲν ῥυθμίζεται ὑπὸ ἐξωτερικῶς «ὀρατῆς» οὕτως εἰπεῖν δυνάμεως, ὅπως εἶναι τὸ κράτος). Ἀπόδειξιν σαφῆ περὶ τοῦ ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατικὴ οἰκονομία εἶναι αὐστηρῶς ὀργανωμένη ἀποτελεῖ τὸ γεγονός, ὅτι πᾶσα (καὶ ἡ ἐλαχίστη ἀκόμη) ὑπερπήδησις τῶν φραγμῶν, τοὺς ὁποίους θέτουν τὰ διέποντα

ταύτην αὐστηρῶς λογικὰ κριτήρια (οἱ διέποντες ταύτην οἰκονομικοὶ «νόμοι»), ὁδηγεῖ ἀναποφρεύκτως εἰς κρίσιν. Τὸ ὅτι αἱ κρίσεις καθίστανται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν συχνότεραι καὶ ἐντονώτεραι, τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ ἀναρχία ἀποτελεῖ στοιχεῖον τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ σημαίνει ἴσως, ὅτι ἡ ὑπαρξίς της ὡς ὀργανωμένης ἀκριβῶς οἰκονομίας κλονίζεται. Οἱ αἰσιοδοξώτεροι τῶν ἰδεολογικῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος (καὶ εἰς τούτους ἀνήκουν π.χ. οἱ *Julius Wolf, Schumpeter* καὶ *Salz*) διδάσκουν, ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν κρίσεων προκαλούμεναι παθολογικαὶ διαταραχαί τῆς ῥυθμικῆς του λειτουργίας συμβάλλουν ἀπλῶς εἰς τὴν ἀνανέωσιν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἄδιάφορον! Ὅπως δὴποτε καὶ ἐὰν ἐρμηνευθῇ τὸ φαινόμενον τῶν κρίσεων, ἢ δι' αὐτῶν ἐκδηλουμένη ἀναρχία τῆς παραγωγῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος.

10.—Ἐκ τῶν ὅσων εἶπομεν μέχρι τοῦδε, διακρίναντες τὸ γνωσιολογικὸν ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας, ἐξάγεται βεβαίως, ὅτι τὰ δύο ταῦτα προβλήματα εἶναι κατ' ἀρχὴν ἄσχετα πρὸς ἄλληλα. Τὸ ὅτι θὰ ὀρμηθῶμεν ἀπὸ τῆς γνωσιολογικῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας, τοῦτο δὲ σημαίνει, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὀρισμένον τι οἰκονομικὸν καθεστῶς ὡς «ἀνελεύθερον», δηλαδὴ ὡς αὐστηρῶς ὀργανωμένον, ὡς διεπόμενον, ὡς λέγεται συνήθως, ὑπὸ οἰκονομικῶν «νόμων». Καὶ ὅμως: ἂν καὶ τὰ δύο ταῦτα προβλήματα εἶναι κατ' ἀρχὴν ἄσχετα πρὸς ἄλληλα, ἔμμεσός τις σχέσις μεταξὺ τούτων ὑπάρχει καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀγνοῖται. Ἡ ἀποκάλυψις τῆς σχέσεως ταύτης εἶναι ἐξαιρέτως δυσχερὴς καὶ προϋποθέτει ἰδιαιτέραν προσοχὴν.

Ἐπαναλαμβάνομεν: ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας ὡς γνωσιολογικὴ ἀρχὴ δὲν ἐμποδίζει τὴν ἀναγνώρισιν οἰκονομικοῦ τινος συστήματος ὡς ἀνελευθέρου. Ἐρωτᾶται ὅμως: ἐὰν εἶναι τοῦτο ἀληθές, ποῦ εἴρηται ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν δύο τούτων κατ' ἀρχὴν διαφόρων πρὸς ἄλληλα προβλημάτων. Ἡ ζητούμενη σχέσις εὑρηται εἰς τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον ὁ ἀπὸ τῆς γνωσιολογικῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας ὀρισμένος ἐρευνητὴς θὰ θεωρήσῃ ὀρισμένην καὶ ἐμπειρικῶς δεδομένην οἰκονομίαν ὡς ἀνελεύθεραν, συγκεκριμένως δὲ εἰς τὸν τρόπον,

καθ' ὃν θὰ συνδέσῃ ταύτην πρὸς τὰς προηγηθείσας αὐτῆς ἢ τυχὸν ἐπομένας εἰς αὐτὴν μορφὰς οἰκονομίας. Ὁ τρόπος οὗτος ποικίλλει ἀναλόγως τῆς γνωσιολογικῆς ἀρχῆς, ἀφ' ἧς θὰ ὀρμηθῇ τις.

Ἀντιθέτως πρὸς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἀντιλαμβάνεται τοὺς ἐμφανίζοντας οἰκονομίαν τινα ὡς ὀργανωμένην (ὡς «ἀνελευθέραν») οἰκονομικούς νόμους ὡς νόμους φυσικούς, ὁ ὀρμώμενος ἀπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας, σχηματίζων (ὡς ἐλέχθη ἤδη) τοὺς τύπους τῆς ὑφ' ὠρισμένον οἰκονομικὸν καθεστῶς ἐπιβαλλομένης οἰκονομικῆς δράσεως διὰ τῆς γενικεύσεως («ἐξιδανικεύσεως») νοημάτων, ἅτινα ἐλευθέρως (ἀδιάφορον ἐὰν διὰ λόγους σκοπιμότητος) προσδίδουν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰς πράξεις των, θὰ σχηματίσῃ κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν εἰκόνα ὀλοκλήρου τοῦ περὶ οὗ πρόκειται «οἰκονομικοῦ καθεστῶτος» δι' ἀναλόγου γενικευτικῆς διαδικασίας. Τὸ «ἐπιβάλλον» τὸν προσανατολισμὸν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τοὺς ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης πιστοποιουμένους τύπους «καθεστῶς» δὲν εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἀναγκαίως δεδομένον, ἀλλ' ἀποτελεῖ ὡσαύτως τύπον, εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ ὁποίου ὀδηγεῖ ἡ ἐξιδανίκευσις ἐλευθέρως συλλαμβανομένων νοημάτων. Ὁ τύπος τῆς ὑφ' ὠρισμένον καθεστῶς ἐπιτασσομένης ὀρθῆς οἰκονομικῆς συμπεριφορᾶς σημαίνει διὰ τὸν ὀρμώμενον ἀπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας ἐρευνητὴν τύπον, ὁ ὁποῖος ἰσχύει μόνον ἐφ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι θέλουν νὰ διατηρήσουν τὸ ἐν λόγῳ καθεστῶς. Ἡ πολιτικὴ π. χ. ἐξουσία εἶναι δυνατὸν κάλλιστα, μεταβάλλουσα ἐν μέρει ἢ καὶ ἐν γένει τὰς συνιστώσας τὸ καθεστῶς τοῦτο συνθήκας, νὰ καταστήσῃ ἀχρήστους τοὺς ὑπ' αὐτὸ ἰσχύοντας τύπους ὀρθῆς οἰκονομικῆς συμπεριφορᾶς, δηλαδὴ τοὺς λεγομένους οἰκονομικούς νόμους. Τὸ ὅτι τοῦτο προϋποθέτει δύναμιν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιχειρηθῇ ὑπὸ τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου δὲν μεταβάλλει τὴν θέσιν τοῦ προβλήματος. Τὰ καθεστῶτα, ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἀνεπτύχθη ἡ οἰκονομία τῶν ἀνθρώπων, λειτουργοῦν μὲν (ἐφ' ὅσον εἶναι αὐστηρῶς ὀργανωμένα) ὑπὸ τὴν πίεσιν ἀναγκαιότητος (ἀναγκαιότητος ἀνυλόγου πρὸς ἐκείνην, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ὁποίας ὑπακούει τις π. χ. εἰς τοὺς νόμους τῆς πολιτείας), δὲν διαδέχονται ὁμως ἄλληλα κατ' ἀναγκαίαν καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου σειρὰν ἐξελίξεως. Ἡ παρατήρησις αὕτη ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐπανειλημ-

μένως απασχολήσαντος τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην προβλήματα τῶν βαθμίδων ἢ σταδίων ἐξελίξεως τῆς οἰκονομίας.

Ὡς εὐρύτατα διαδεδομένη τάσις κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα ἴσχυεν ἡ διατύπωσις μηχανικῶν σχημάτων ἐξελίξεως. Τὸ περίφημον σχῆμα τοῦ *Auguste Comte* περὶ τῶν τριῶν σταδίων ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ ὁποῖον, ἀποτελέσαν τὴν τελικὴν διατύπωσιν παραδόσεως ἀναγομένης εἰς τοὺς *Turgot*, *Condorcet* καὶ *Saint-Simon*, ἤσκησε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀμέσως μεταγενεστέρους (καὶ δὴ ἐπ' αὐτὸν τοῦτον τὸν *Herbert Spencer*) μεγίστην ἐπίδρασιν, ἀπετέλεσε τὸ κλασσικώτερον σύμπτωμα τῆς ἀνωτέρω σημειωθείσης καὶ πρὸς κατευθύνσεις, ὡς ὁ νατουραλισμὸς καὶ ὁ θετικισμὸς, συνδυασθείσης τάσεως. Ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἐθεωρήθη ὑποτεταγμένη εἰς νόμους ἐξελίξεως, οἱ ὁποῖοι ἐπέβαλλον εἰς πάντας τοὺς λαούς, ὅπως διέλθωσιν ἀναγκαίως (καὶ δὴ κατ' ἀναγκαίαν ὁμοιόμορφον σειρὰν) ὠρισμένα στάδια ἐξελίξεως. Οἱ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκονομίας ἀσχολούμενοι ἐρευνηταὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνουν ἀπηλλαγμένοι τῆς τάσεως αὐτῆς καὶ ἐπεχείρησαν ὡσαύτως νὰ ἐμφανίσουν ὑποτεταγμένην τὴν οἰκονομίαν εἰς ὠρισμένα μηχανικὰ σχήματα ἐξελίξεως. Οὕτω π. γ. ἐγεννήθη ἡ θεωρία, καθ' ἣν ἡ ἐξέλιξις τῆς πρωτογόνου οἰκονομίας διῆλθε κατ' ἀναγκαίαν σειρὰν ἐξελίξεως τὰ στάδια τῆς οἰκονομίας τῶν κυνηγῶν, τῶν κτηνοτρόφων καὶ τῶν γεωργῶν, θεωρία, ἣν ὑπεστήριξε καὶ ὁ *Fr. List*, προσθέσας εἰς αὐτὰ τὰ στάδια τοῦ γεωργικοῦ ἐργαστηριακοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ γεωργικοῦ, ἐργαστηριακοῦ καὶ ἐμπορικοῦ ἀφ' ἑτέρου κλάτους. Ἡ θεωρία αὕτη συνδέεται πρὸς τὴν ὅλην κατεύθυνσιν, ἡ ὁποία διεῖπε τὰς προϊστορικοὺς καὶ ἐθνολογικὰς κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα ἐρεῦνας, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ λεγομένου «*Evolutionismus*». Σήμερον—μετὰ τὴν ἀσκηθεῖσαν εἰς βάρος τῆς κατευθύνσεως ταύτης κριτικὴν—γνωρίζομεν, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης δὲν διῆλθεν ἀναγκαίως ὠρισμένα καὶ ἀπανταχοῦ ὁμοιόμορφως ἐκδηλωμένα στάδια ἐξελίξεως. Ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα θεωρία, καθ' ἣν ἡ οἰκονομία διῆλθε διαδοχικῶς καὶ κατ' ἀναγκαίαν σειρὰν ἐξελίξεως τὰ στάδια τῆς οἰκονομίας τῶν κυνηγῶν, τῶν κτηνοτρόφων καὶ μετὰ ταῦτα τῶν γεωργῶν ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν ἐρευνῶν τῶν *Frobenius*, *Graebner* καὶ *Ankermann*, ἰδίᾳ δὲ τῶν *W. Schmidt*

καὶ *W. Koppers*, ἐρευνῶν, τῶν ὁποίων τὰ πορίσματα υἰοθέτησε καὶ συνεπλήρωσεν ἐν πολλοῖς καὶ ὁ οἰκονομολόγος καὶ κοινωνιολόγος *Franz Oppenheimer*. Συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τούτων, ἡ προϊστορία τῆς ἀνθρωπότητας ὡρμήθη ἐκ τριῶν διαφύφων πρὸς ἀλλήλους κύκλων πολιτισμοῦ, κύκλων, τῶν ὁποίων οἱ χαρακτηῆρες ἀπετέλεσαν ὀρμητήρια καὶ οὐχὶ διαδοχικῶς καὶ κατ' ἀνάγκην φυσικὴν ἀναπτυχθείσας βαθμίδας ἐξελίξεως. Οἱ τρεῖς κύκλοι πρωτογόνου πολιτισμοῦ (κύκλοι γεννηθέντες ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἀλλήλων) εἶναι οἱ τῶν κυνηγῶν (ἐννοεῖται πάντως τῶν ἀνωτέρων κυνηγῶν, διότι οἱ κατώτεροι ἀνήκουν εἰς τὴν παλαιολιθικὴν ἐποχὴν), τῶν γεωργῶν καὶ τῶν κτηνοτρόφων. Ὁ *W. Schmidt*, ὁ ὁποῖος δὲν περιορίσθη ἀπλῶς εἰς ἀντίκρουσιν τοῦ «*Evolutionism*» βασιζομένην ἐπὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιοθέντος προϊστορικοῦ καὶ ἐθνολογικοῦ ὕλικου, ἀλλ' ἐπεχείρησε καὶ καθαρῶς λογικῶς νὰ ἀνατρέψῃ τὴν «*νατουραλιστικὴν*» ἐν τῇ ἐθνολογίᾳ κατεύθυνσιν (πρβλ. σ. 35 κ. ἐ.), ἀνήγαγε τὴν ἔννοιαν τοῦ «κύκλου πολιτισμοῦ» εἰς τύπον ἱστορικόν, εἰς κριτήριον ἱστορικῆς ἐρεῦνης (πρβλ. σ. 70 κ. ἐ.). Χωρὶς νὰ ἀγνοήσῃ ἢ νὰ ὑποτιμήσῃ τοὺς καθαρῶς «*φυσικοὺς*» (συγκεκριμένως δὲ καὶ κυρίως τοὺς γεωγραφικοὺς) παράγοντας ἢ φραγμοὺς τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν (πρβλ. σ. 51 κ. ἐ.)—παράγοντας καὶ φραγμοὺς, τοὺς ὁποίους ἠλέγχθη ἀντιθέτως ἀγνοοῦσα ἢ τὴν ἀναγκαστικὴν καὶ ὁμοιόμορφον ἐξέλιξιν διδάσκουσα θεωρία—, κατώρθωσεν ὁ *W. Schmidt*—καὶ τοῦτο τονίζεται ὀρθῶς καὶ ὑπὸ τοῦ *Paul Honigsheim* (πρβλ. σελ. 863)—νὰ ἄρῃ τὴν διάστασιν, ἡ ὁποία ἐκράτει μεταξὺ ἱστορίας καὶ ἐθνολογίας καὶ δὴ νὰ ἄρῃ ταύτην οὐχὶ ἐμφανίζων (ὡς εἶχε πράξει ἄλλοτε ὁ *Adolf Bastian*) τὴν ἱστορίαν ὡς *φυσικὴν* ἐπιστήμην, ἀλλ' ἐμφανίζων ἀντιστρόφως αὐτὴν ταύτην τὴν ἐθνολογίαν ὡς ἐπιστήμην *ἱστορικὴν*.

Ἐὰν—κατόπιν τῶν γενομένων ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν *Schmidt*, *Koppers* καὶ *Oppenheimer* ἐρευνῶν—δὲν ἐμφανίζεται αὐτὴ αὕτη ἡ «*προϊστορία*» τῆς οἰκονομίας ὑποτεταγμένη εἰς *ἀναγκαίαν* σειρὰν ἐξελίξεως, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ἡ «*ἱστορία*» τῆς οἰκονομίας ὡς διεπομένη ὑπὸ τοιαύτης ἀναγκαιότητος; Αἱ κυριώτεραι θεωρίαι περὶ τῶν *ἀναγκαίων* βαθμίδων ἐξελίξεως τῆς οἰκονομίας

τῶν πεπολιτισμένων λαῶν εἶναι αἱ θεωρίαι τῶν *B. Hildebrand* καὶ *Karl Bücher*. Κατὰ τὸν *Hildebrand*, ἡ οἰκονομία διήλθε κατ' ἀναγκαίαν σειρὰν ἐξελίξεως τὰ στάδια τῆς ἀνταλλακτικῆς, τῆς χρηματικῆς καὶ τῆς πιστωτικῆς οἰκονομίας. Ὁ *Karl Bücher* ἐθεώρησε τὴν ἀνθρωπότητα ὡς διελθοῦσαν τὰ στάδια τῆς οἰκονομίας τοῦ οἴκου (ἀρχαιότης καὶ μέσοι αἰῶνες μέχρι τοῦ ΙΒ' αἰῶνος), τῆς οἰκονομίας τῆς πόλεως (ΙΒ' μέχρι ΙΗ' αἰῶνος) καὶ τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας (ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος καὶ ἔντεϋθεν). Ἄλλοι ἐρευνηταί, ὡς π.χ. αὐτὸς οὗτος ὁ *Schmoller*, προέβησαν εἰς τὴν συγκρότησιν ἀναλόγων σχημάτων.

Πρὸ τῆς αὐστηροτάτης κριτικῆς, ἣτις ἤσκηθη εἰς βάρος τῶν σχημάτων τούτων (κριτικῆς, εἰς ἣν προέβη συστηματικῶς καὶ ὁ ἱστορικός τῆς οἰκονομίας *G. v. Below*) ἠναγκάσθη ὁ *Bücher* νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ σχῆμα τοῦ ὡς ἰσχυρὸν μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὴν πεπολιτισμένην περίοδον τῆς ἱστορίας τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν (πρόβλ. σ. 10 κ. ἑ.). Ὁ περιορισμὸς ὅμως οὗτος, ὡς καὶ πάντες οἱ παρεμφερεῖς περιορισμοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς σώζοντες ἀποτελεσματικῶς τὴν ἰδέαν τῆς ἀναγκαστικῆς καὶ κατ' ἀναγκαίαν ὁμοιόμορφον σειρὰν συντελουμένης ἐξελίξεως. Ἡ ἰδέα αὕτη, ἀπὸ τῆς ὁποίας (συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδήτως) ὀρμῶνται καὶ οἱ τὰ μᾶλλον περιορισμένα σχήματα ἐξελίξεως συγκροτοῦντες, εἶναι κατὰ βάσιν ἐσφαλμένη, διότι προϋποθέτει μηχανικότητα ἐκεῖ, ὅπου ἡ ἱστορικὴ ζωὴ ἐν τῇ ἐπαναστατικῇ αὐτῆς μοναδικότητι, δὲν γνωρίζει εἰ μὴ ἐλευθερίαν. Τὰ σχήματα τῆς ἐξελίξεως, περὶ ὧν εἶπομεν ἀνωτέρω, εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμεύσουν εἰς τὴν ἐπιστήμην μόνον, ἐφ' ὅσον—αἰρουμένου κατὰ βάθος τοῦ σχηματικοῦ των χαρακτῆρος καὶ τῆς μηχανικῆς αὐτῶν συγκροτήσεως—διαλυθοῦν εἰς τὰ ἀπαρτίζοντα αὐτὰ στοιχεῖα, χρησιμοποιουμένων τῶν στοιχείων τούτων (εἰς τὴν περιπτῶσιν συγκεκριμένως τοῦ σχήματος τοῦ *Bücher*: τῶν ἐννοιῶν τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας, τῆς οἰκονομίας τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως καὶ τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας) ὡς ἀπλῶν ταξινομητικῶν ἐννοιῶν, δηλαδή ὡς «ἰδανικῶν» κριτηρίων τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ἀκριβῶς ταύτην ἀπέκρουσε καὶ ἐχρησιμοποίησε ταῦτοχρόνως ὁ *Max Weber* τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος σχήματα, ἴδια τὸ ὑπὸ τοῦ *Bücher* καταρτισθέν.

Τοιοιτοτρόπως αἴρεται πάντως πλήρως ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναγκαστικῆς ἐξελίξεως, ἡ ἰδέα τῆς συγκροτήσεως βαθμίδων ἐξελίξεως, τῶν ἀντιστοιχοῦσων εἰς τὰς βαθμίδας ταύτας ἐννοιῶν ἐμφανιζομένων ἀπλῶς ὡς κριτηρίων, εἰς τὴν ἰδανικὴν θέσπισιν τῶν ὁποίων ὁδηγεῖ ἡ γενέσεις ἀνθρωπίνων νοημάτων.

11.— Οὕτω πως ἐφθάσαμεν εἰς τὸ τέλος τῆς παρούσης πραγματείας. Σκοπὸς μας ἦτο νὰ θέσωμεν ἀπλῶς καὶ οὐχὶ νὰ λύσωμεν προβλήματα. Καὶ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος διαφωνεῖ τυχὸν πρὸς τὰς λύσεις, τὰς ὁποίας—παρεκκλίναντες τοῦ κυρίου σκοποῦ μας—ἐπεχειρήσαμεν νὰ δώσωμεν εἰς ὠρισμένα τῶν τεθέντων προβλημάτων, εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅπωςδήποτε τὸ γεγονός, ὅτι ἀπὸ τῶν προβλημάτων τούτων δεόν νὰ ὀρμηθῇ πᾶσα θεωρητικὴ τῆς οἰκονομίας παρατήρησις. Ἄλλως τε τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος προβλήματα δὲν ἐτέθησαν τὸ πρῶτον ἐνταῦθα. Ἐὰν ἀγνοῶνται ἢ ὑποτιμῶνται ὑπὸ πολλῶν τῶν συγχρόνων ἐρευνητῶν, τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι δὲν εἶχον ἐν γένει μέχρι τοῦδε ἀντιμετωπισθῆ. Τόσον τὸ γνωσιολογικόν, ὅσον καὶ τὸ πραγματικὸν πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας—ἂν καὶ συγχεόμενα πολλάκις πρὸς ἄλληλα—ἀπησχόλησαν πάντας τοὺς παλαιότερους φορεῖς τῆς οἰκονομολογικῆς σκέψεως, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων πάντας ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν (ὡς π. χ. οἱ *Fr. v. Wieser*, *Max Weber*, *Werner Sombart*, *Arthur Satz* καὶ ἄλλοι τινες), ὅτι ἡ ἐπιστήμη προϋποθέτει ὠρισμένας θεωρητικὰς ἀρχάς, πρωτίστως δὲ γνωσιολογικὴν λογοδοσίαν. Τὸ ὅτι ἐπιχειρεῖται ὑπὸ τινῶν (σήμερον δὲ δυστυχῶς ὑπὸ πολλῶν) ἡ λύσις τῶν πρακτικωτέρων τῆς οἰκονομίας προβλημάτων, ὡς π. χ. τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως, χωρὶς νὰ ζητῆται ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα, τίνες τῶν ἰσχυόντων οἰκονομικῶν νόμων ὀφείλονται εἰς φυσικὴν ἀνάγκην (δηλαδὴ εἶναι πράγματι «νόμοι») καὶ τίνες ἀποτελοῦν ἀπλῶς τοὺς ἰδανικοὺς τύπους τῆς ὑφ' ὠρισμένου οἰκονομικὸν σύστημα ἐπιβαλλομένης οἰκονομικῆς συμπεριφορᾶς, εἶναι ἀπορίας ἄξιον. Μόνον ὁ ὀρμώμενος ἀπὸ τῆς ὀρθῆς εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα ἀπαντήσεως θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν σημασίαν καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἐν περιπτώσει κρίσεως σημειουμένης ἢ ταύτην προκαλούσης ἀποκλίσεως τῆς οἰκονομικῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῶν σχηματιζομένων ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἰδανικῶν τύ-

πων καὶ θὰ ἐξετάσῃ, μήπως ἡ ἀπόκλισις αὕτη (π. γ. ἡ σκοπίμως
πολλάκις δημιουργουμένη ὑπερπαραγωγή) συνδέεται καὶ πρὸς μετα-
βολὴν τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπῆλθον π. γ. μέχρι
τοῦδε τὴν ἰσορροπίαν μεταξὺ προσφορᾶς καὶ ζητήσεως. Ὁ συν-
υφασμὸς τῶν φαινομένων καὶ δὴ ὄχι μόνον τῶν οἰκονομικῶν πρὸς
τὰ κοινωνικά, ἀλλὰ καὶ τῶν οἰκονομικῶν πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἠθικά
καὶ πνευματικά, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης
εἰ μὴ μόνον ὅταν αὕτη ὀρμᾶται ἀπὸ θεωρητικῶν ἀρχῶν ἰκανῶν, ὅπως
συνδεθοῦν δι' αὐτῶν τὰ κατ' ἐπίφρασιν μᾶλλον ἄσχετα πρὸς ἀλληλα
φαινόμενα. Διὰ τῆς στατιστικῆς, ἡ ὁποία γνωρίζει μόνον ποσότητας
καὶ ἀριθμοὺς καὶ ἀποτελεῖ ἀπλῶς βοθητικὴν καὶ δευτέρουσαν μέ-
θοδον ἐρεῦνης, δὲν λύονται προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν διε-
πομένην κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ ποιοτικῶν σχέσεων ἱστορίαν. Αἱ αὐταὶ μοι-
φαί, τὰς ὁποίας ἐπέρριψεν ἄλλοτε ὁ *Gustav Schmoller* κατὰ τῶν
Quetelet, *Buckle* καὶ ἄλλων, εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχύσουν καὶ κατ'
ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐπιχειροῦν σήμερον νὰ λύσουν τὰ οἰκονομικά
προβλήματα, ἀπομονοῦντες καὶ ἀνάγοντες ταῦτα εἰς ξηρὰς καὶ ξένας
πρὸς τὴν ζωὴν ἀριθμητικὰς σχέσεις!